

Muistin marginaalista -hankkeessa tutkitaan sota-ajan ja jälleenrakennuksen merkityksiä ja ylisukupolvisia selviytymisen keinoja Lapissa

Outi Autti, Hanna-Leena Määttä, Seija Jalagin,
Tiina Lempinen & Ilmari Leppihalme

Monitieteinen tutkimushankkeemme *Muistin marginaalista. Sodan ja uudelleen rakentamisen merkitykset ja ylisukupolviset selviytymisen keinot Lapissa* (2022–2026) kohdistaa katseensa lappilaisten elettyyn historiaan ja muistoihin asettaen ne kansallisen ja eurooppalaisen sodan ja sen jälkien kehykseen. Nelivuotisessa Koneen säätiön rahoittamassa hankkeessa laajennamme nykyistä kuvaa erityisesti Lapin sodasta tarkastelemalla aiemmin tutkimuksessa sivuun jääneitä ryhmiä ja kokemuksia. Tarkastelemme paitsi lappilaisten asemaa kansallisessa muistikertomuksessa myös eri ryhmien asemaa lappilaisessa kertomuksessa. Tarkasteltavia ryhmiä määrittelevät sosiologiset, eri tavoin intersektioivat muuttujat, kuten esimerkiksi ikä, sukupuoli, seksuaalinen orientaatio, etnisyys, varallisuus ja uskonto. Mitä uutta voimme saada esiin tutkimalla lappilaisten moninaisia kokemuksia? Tuleeko eri

ryhmien kautta näkyviin lappilaisten kokemusten moninaisuus tai jopa ristiriitaisuus? Näiden kysymysten kautta avataan myös sodan ja sen jälkeisen ajan yhteiskuntaa, paikallisyhteisöjä ja niiden kulttuurisia käytäntöjä sekä muistin politiikkoja. Tällä tavoin hankkeessa keskustellaan moniulotteisesti myös sukupuolentutkimukselle keskeisistä, moninaisuuteen ja marginalisoituihin ryhmiin sekä valtaan liittyvistä kysymyksistä.

UNOHDUKSISTA KASVAVAN KIINNOSTUKSEN KOHTEEKSI

Lapin sota ja jälleenrakennus ovat monella tapaa jääneet kansakunnan muistin marginaaliin, unohduksiin ja käsittelemättä. Lapin historian ja lappilaisten kokemusten marginalisoitumiseen ovat vaikuttaneet Lapin asema Suomen reuna-alu-

eena, mutta myös sodanjälkeinen poliittinen ilma-
piiri. Varovaisuuteen suhteessa Neuvostoliittoon
kietoutui myös Saksan aseveljeydestä koettu moraa-
linen häpeä. Kun jälleenrakennustyö alkoi Lapissa
vuonna 1945, se oli muualla Suomessa jo käynnissä
keskittyen tuotantolaitosten, tehtaiden ja voimalai-
tosten rakentamiseen ja maaseudun elintarviketu-
otannon turvaamiseen. Lisäksi siirtoväen asuttami-
nen painottui karjalaisiin. Yleisessä keskustelussa
huomioitiin esimerkiksi kolttasaamelaisten sekä
Sallan ja Kuusamon menetettyjen alueiden asuk-
kaiden uudelleen asuttamista vain vähän. Vielä ny-
kyisinkään historian yleisesityksissä ja keskustelussa
ei aina huomioida Lapin sotaa eikä sitä seurannut-
ta aikaa. Tätä aukkoa kuvastaa esimerkiksi käsitepa-
ri ”talvi- ja jatkosota” (esim. Tuominen 2015), ja se,
miten sanaa evakko käytetään miltei yksinomaan
synonymiinä Karjalan evakoille. Lahdessa paljas-
tettiin elokuussa 2021 muistomerkki ”Suomen eva-
kot 1939–1944”, vaikka Lapin sodan evakko päättyi
vasta 1945. Tutkimushankkeemme päätavoite on
ravistaa tätä katveasemaa ja tehdä tutkimusta, jos-
sa avataan Lapin sodan, evakon ja jälleenrakentami-
sen kokemuksia ja monimuotoisuutta. Lisäksi tar-
kastelemme sitä, onko kokemusten ja muistojen
marginaaliin jäämiselle olemassa muita kulttuuri-
sia ja historiallisia syitä.

Lapin sotavuodet ja jälleenrakennusaika ovat
kiinnostaneet tutkijoita ihmeteltävän vähän, vaika
alueen sotahistoria on hyvin erilainen muuhun
maahan verrattuna. Pohjois-Suomessa oli jatko-
sodan aikana yli 200 000 miehen saksalaisarmeija,
kun koko alueen väestömäärä oli 143 500. Väes-
tö evakuoitiin Lapin sodan alta joko Pohjanmaalle
tai Ruotsiin, ja Pohjois-Norjaan vetäytyvät saksalai-
set tuhosivat maakunnan infrastruktuurin miltei ko-
konaan (Lehtola 2015; Tuominen 2015; Ursin 1980).
Tutkimusta on tähän mennessä tehty enimmäkseen
historiatieteissä. Se on paljolti keskittynyt perinteis-
seen sotahistoriatutkimukseen, tarkastellut historiaa
suomalaisesta näkökulmasta ja potenu herkkä-
hipiäisyyttä aseveljeydestä. Niin kutsutun ”uuden
sotahistorian” (Bourke 2006) myötä on kuitenkin
kiinnostuttu myös siviilien sota-ajan kokemuksista,
kuten suomalaisten siviilien ja saksalaisten sotilaiden
suhteista (Junila 2000), saamelaisten evakosta
(Lehtola 1994; 2015) ja venäläisten sotavankien ja

suomalaisten siviilien kohtaamisista (Autti & Laita-
la 2019). Kulttuurintutkija Marja Tuomisen (ks. Tuomi-
nen & Löfgren 2018) johtamassa *FEENIKS – Taide ja
kulttuuri osana Lapin sodan jälkeistä henkistä ja mate-
riaalista jälleenrakennusta* -hankkeessa keskityttiin
taiteen, esimerkiksi alttaritaulujen ja tekstiilitaitteen
representaatioihin ja merkitykseen jälleenraken-
nusaikana. Edelleen on kuitenkin olemassa useita
ryhmiä, joiden kokemuksia sodasta ja uudelleen ra-
kentamisesta ei ole koskaan tieteellisesti tutkittu.

Vaikka sotavuodet ja jälleenrakennusaika Lapissa
ovat jääneet vähäiselle huomiolle sekä tieteellisessä
tutkimuksessa että kansallisessa keskustelussa, niitä
on käsitelty huomattavan paljon paikallisella tasolla.
Paikallishistorian harrastajat ovat julkaisseet omakus-
tanteisia muistelmia, sodan ja jälleenrakennusajan
kokemuksia on kerätty kyläyhdistysten nettisivuille ja
muistoja on puhuttu ääneen perheissä. Tämä kertoo
kokemusten muistamisen ja niistä kertomisen mer-
kityksestä, mutta myös siitä, miten vaikeaa on saada
paikallinen ääni kuuluviin siten, että se olisi relevantti
osallistuja julkisessa keskustelussa. Tutkimushank-
keemme tarjoaakin mahdollisuuden kertoa julkisesti
sen, mikä on tähän asti ollut yksityistä.

Viime vuosina kiinnostus Lapin sotaa kohtaan on
kasvanut taiteellisen ilmaisun saralla: aihetta käsit-
televiä tai sodan kontekstissa tapahtuvia romaaneja
on julkaistu, ja siitä on tekeillä myös elokuvia. Aihe
on herättänyt yhä enemmän mielenkiintoa myös
kirjallisuudentutkimuksen piirissä (esim. Arminen
2015; Säskilahti 2015). Erilaiset taiteelliset teokset
tarvitsevat perustakseen uutta tutkimusta, jota tä-
mänhetkiset muistitietotutkimukseen perustuvat
tutkimusmenetelmät ja esimerkiksi pakolaistutki-
muksen ja historiallisen traumatutkimuksen käsit-
teet hyvin tukevat. Tutkimusta ei kuitenkaan voi
jättää pelkästään historioitsijoiden harteille, vaan
tietoa tulee lisätä ja syventää eri tieteenalojen me-
todeilla ja aineistoilla.

MONITIETEINEN NÄKÖKULMA UUDENLAISTA YMMÄRRYSTÄ RAKENTAMASSA

Muistin marginaalista -ryhmän tutkijat edustavat so-
siologian, kirjallisuudentutkimuksen, kulttuuriant-
ropologian, historian ja kasvatustieteen tieteenalo-

ja. Eri tieteenalojen metodien ja aineistojen avulla pyrimme ristiinvalottamaan tutkimusaiheitamme ja sitä kautta syventämään tulkintaa sota-ajasta ja sen seurauksista Lapissa. Lappia ei hankkeessa kuitenkaan tarkastella yhtenä entiteettinä, vaan eri ryhmien kokemusten kautta.

Muistin marginaalista -tutkimusryhmän jäsenet ovat aiemmassa tutkimuksessaan perehtyneet laajasti muistitietotutkimukseen, kirjallisuusanalyysiin, etnografisiin menetelmiin, haastatteluaineiston kokoamiseen ja analyysiin sekä arkistoaineistojen käyttöön. Osa työryhmästä on aiemmin työskennellyt pakolaisuuden historiaan liittyvässä hankkeessa. Laaja aineistomme koostuu arkistoaineistoista, laadullisista haastatteluista ja kaunokirjallisista teoksista. Lisäksi käyttämämme aineistot tukevat toisiaan: esimerkiksi kaunokirjalliset teokset voivat valottaa aiheita, joita haastatteluissa on hankala käsitellä. Arkistoaineistojen avulla puolestaan päästään ajallisesti tapahtumien keskelle tai niiden lähelle, ja haastatteluaineistoissa voidaan tarkentaa kokemuksiin, joita arkistoaineistoista voi olla vaikea löytää. Aineistot valottavat lisäksi Lapin sodan, evakon ja uudelleenrakentamisen yllirajaista historiaa; sodan johdosta syntyi valtiolliset, kulttuuriset ja kielirajat ylittävää vuorovaikutusta, joka on usein jäänyt kansallisen tutkimuskatseen ulottumattomiin. Olemassa olevaa aineistoa hyödynnetään hankkeen aikana tehtävissä uusissa haastatteluissa tarkentamalla kysymyksiä aineistosta mahdollisesti esiin nouseviin teemoihin.

SODAN JA JÄLLEENRAKENNUKSEN YLISUKUPOLVISET SEURAUKSET LAPISSA

Nykytutkimuksen käsitteet ja teoriat antavat mahdollisuuden retrospektiivisen, ymmärtävämmän katseen kohdistamiseen Lapin menneisyyteen. Myös tutkimuksen ajankohta on otollinen, koska etenkin hankalat kokemukset, joita sotakokemukset usein ovat, voivat olla ylisukupolvisia ja niiden käsittelyyn voi liittyä merkittävää viivettä. Historioitsija Peter Leese (2021) kirjoittaa erityisesti traumaattisiin kokemuksiin liittyvien muistojen muuttuvan jatkuvasti eri yhteisöjen ja sukupolvien välillä, mutta laajentuvan yleisemmin jaetuiksi varsin hitaasti. Se, mikä ei tule yhdessä jaetuksi ja puhutuk-

si, jää helposti jonkun kannettavaksi (Siirala 1966). Sodan ja uudelleenrakentamisen tarkastelu Lapissa eri sukupolvien näkökulmasta lisää ymmärrystä siitä, kuinka traumaattiset muistot välittyvät sosiaalisesti, miten ne vaikuttavat muistikulttuureihin ja kuinka pitkäkestoisia ne voivat olla. Työryhmämme kiinnostuksen kohteena onkin kokemuksen merkitys seuraaville sukupolville *taakkasiirtymän* (Siirala 1966; käsitettä edelleen kehitellyt Siltala 2016) ja *jälkimuistin* (Hirsch 2008) käsitteiden avulla. Painopisteemme ei kuitenkaan ole vain traumaattisten muistojen ja kokemusten tutkimisessa, vaan huomiota kiinnitetään myös niihin toivoa, tulevaisuutta ja resilienssiä lisääviin keinoihin, joiden avulla on selvitty sodasta ja uudelleenrakentamisesta sekä uskottu tulevaisuuteen.

Ylisukupolvisuuden ja taakkasiirtymän käsitteiden kautta tarkastelemme sekä muistojen että niiden marginaaliin jäämisen merkitystä perheissä ja yhteisöissä sukupolvien kannalta. Millaiset kokemukset ovat olleet niin merkittäviä, että niillä on ollut elämänmittainen ja pidempikin vaikutus? Olemme kiinnostuneita siitä, mitä muistojen marginaalissa oleminen on käytännössä tarkoittanut ja miten se on esimerkiksi vaikuttanut sodan kokeneiden näkemyksiin suhteessa seuraaviin sukupolviin. Pohdimme myös millaisia selviytymisen tai vaikeiden kokemusten käsittelyn keinoja yksilöt, perheet ja yhteisöt ovat käyttäneet tai tunnistanee.

Vaikka hankkeemme tarkastelee menneisyyden tapahtumia, ovat sen teemat ylisukupolvisuuden lisäksi muutenkin ajankohtaisia. Nykyhetkessä sota ja erilaiset globaalit kriisit tulevat osaksi arkeamme esimerkiksi pakolaisuuden kautta. Tutkimalla vastaavanlaisia historiallisia tapahtumia ja niiden vaikutuksia suomalaisessa kontekstissa voimme paitsi saada tietoa menetysten ja kärsimyksen pitkäaikaisista, hyvinvointiin ja identiteetteihin vaikuttavista prosesseista, myös hyödyntää tutkimustietoa ajankohtaisten pakolaiskriisien kotouttamisongelmien ratkaisemisessa.

MUISTIN MARGINAALISTA KOHTI JULKISTA KESKUSTELUA

Tutkimushankkeemme tuottaa suomenkielistä tutkimuserustaista tietoa ja materiaalia asianosaisille

ja heidän jälkeläisilleen kokemusten oikeuttamiseksi. Se osallistuu sekä tieteelliseen että yleisempään keskusteluun muun muassa aiheen ajallisen dynamiikan jäsentämiseksi ja lisäämään tietoa ja ymmärrystä Lapin sodasta ja sen jälkeisestä ajasta. Laajennamme ja syvennämme kuvaa lappilaisten sota-ajan ja uudelleenrakentamisen kokemuksista: tutkimme aiemmin katveeseen jääneiden ryhmien ja yksilöiden kokemuksia ja kertomuksia, ja paikallista ääntä kuulemalla ja vahvistamalla tuomme lappilaisten muistot ja kokemukset esiin aineistoista ja muistin marginaalista. Lisäksi pohdimme mahdollisia kulttuurisia ja historiallisia syitä Lapin sodan ja jälleenrakennusajan vähäiselle huomiolle kansallisessa keskustelussa.

Konkreettisin tapahtumina ja tuloksina tutkijat järjestävät esimerkiksi vuorovaikutteisia yleisötilaisuuksia, joissa esittelevät tutkimuksiaan sota-ajasta Lapissa ja joissa tilaisuuksiin osallistujat voivat kertoa omista tai perheidensä kokemuksista. Tällä hetkellä tekeillä on suomenkielisen tietokirjan ja useiden artikkeleiden lisäksi antologia, jossa eri alojen tutkijat analysoivat sota-aikaa ja sen seurauksia Lapissa myös tuoreista lähtökohdista, kuten uusmaterialistisista ja posthumanistisista näkökulmista.

FT, dosentti Outi Autti toimii yliopistotutkijana Oulun yliopiston Giellagas-instituutissa. Hän on perehtynyt kulttuuriseen ympäristötutkimukseen, alueelliseen eriarvoisuuteen sekä sotaan ja jälleenrakentamiseen Lapissa. Auttin tutkimuksissa tarkastellaan usein pohjoiseen liittyviä valta-asetelmia, eriarvoisuutta ja marginaalisia ryhmiä.

KIRJALLISUUS

Arminen, Elina (2015) Vankileirejä ja Bossin pukuja. Heidi Köngäksen *Dora Dora* ja Lapin sodan kulttuuri-poetiikka. *Kulttuurintutkimus* 32:4, 26–35.

Autti, Outi & Laitala, Marjo (2019) Vihollinen saa kasvat. Neuvostosotavangit suomalaisilla maataloilla. Teoksessa Autti, Outi & Lehtola, Veli-Pekka (toim) *Hiljainen vastarinta*. Tampere: Tampere University Press, 109–130. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:tuni-201>

FT Hanna-Leena Määttä on kirjallisuudentutkija Oulun yliopistosta. Hänen tutkimusintressinsä liittyvät yllirajaiseen kirjallisuuteen ja lähestymistapaan sekä liikkuvuuden, kuulumisen ja toiseuden kysymyksiin kirjallisuudessa ja kirjallisella kentällä.

FT, dosentti Seija Jalagin toimii yliopistonlehtorina Oulun yliopiston Historia-, kulttuuri- ja viestintätieteiden tutkimusyksikössä. Hän on erikoistunut kulttuurisen vuorovaikutuksen historiaan, yllirajaisuuteen ja sukupuolensensitiiviseen tutkimukseen. Jalagin tutkii parhaillaan Suomen pakolaishistoriikan ja pakolaisten hallinnan sekä pakolaisuuden muistojen historiaa. Hän johtaa Oulun yliopistossa Mobile Futures -STN-hankkeen työpakettia, jossa tutkitaan kaksisuuntaista kotoutumista arjen kohtaamisissa.

KM Tiina Lempinen toimii väitöstutkijana Oulun yliopiston Historia-, kulttuuri- ja viestintätieteiden tutkimusyksikössä. Hänen monitieteinen väitöstutkimuksensa käsittelee ylisukupolvisten taakkojen, haitallisten lapsuuskokemusten ja koulumuistojen yhteenkietoumia. Lempinen on kiinnostunut etenkin kokemusten ja muistojen affektiivisten sekä materiaalien ulottuvuuksien tutkimisesta.

FT Ilmari Leppihalme työskentelee sukupuolentutkimuksen yliopistonopettajana Oulun yliopistossa. Hänen tämänhetkiset tutkimusintressinsä liittyvät muun muassa siihen, miten uudemmassa, 2020-luvulla ilmestyneessä kotimaisessa kaunokirjallisuudessa keritään auki Lapin sodan ylisukupolvista tunneperintöä ja sen traumaattisia ja vaiettuja kipupisteitä.

903141362 (haettu 22.12.2023).

Bourke, Joanna (2006) ”Uusi sotahistoria”. Teoksessa Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.) *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Helsinki: Minerva, 21–42. Suomentanut Ville Kivimäki.

Hirsch, Marianne (2008) The Generation of Postmemory. *Poetics Today* 29:1 103–128.

- Junila, Marianne (2000) *Kotirintaman aseveljeyttä. Suomalaisen siviiliväestön ja saksalaisen sotaväen rinnakkainelo Pohjois-Suomessa 1941–1944*. *Bibliotheca historica* 61. Helsinki: SKS.
- Leese, Peter (2021) *The Limits of Trauma: Experience and Narrative in Europe c. 1945*. Teoksessa Kivimäki, Ville & Leese, Peter (toim.) *Trauma, Experience and Narrative in Europe after the Second World War*. London: Palgrave.
- Lehtola, Veli-Pekka (1994) *Saamelainen evakko*. Helsinki: City-Sämit.
- Lehtola, Veli-Pekka (2015) *Second World War as a Trigger for Transcultural Changes among Sami People in Finland*. *Acta Borealia* 32:2, 125–147. DOI:10.1080/08003831.2015.1089673 (haettu 22.12.2023).
- Siirala, Martti (1966) *Peruskatsomuksemme merkityksestä lääketieteessä. Konsultoivan psykiatrin havaintoja puheenkehityksen häiriöistä*. *Sosiaalilääketieteellinen Aikakauslehti*. Suppl. II A. Helsinki: Suomen lääkäriiliitto.
- Siltala, Pirkko (2016) *Taakkasiirtymä. Trauman siirto yli sukupolvien*. Helsinki: Therapie-säätiö.
- Sääskilähti, Nina (2015) *Women as Sites for the Contestation of Northern Memories of War. Historical Novels and the Lapland War*. Teoksessa Kaljundi, Linda, Laanes, Eneken & Pikkanen, Ilona (toim.) *Novel Histories, Novel Nations. Historical Fiction and Cultural Memory in Finland and Estonia*. Helsinki: SKS, 279–297.
- Tuominen, Marja (2015) *Lapin ajanlasku. Menneisyys, tulevaisuus ja jälleenrakennus historian reunalla*. Teoksessa Kivimäki, Ville & Hytönen, Kirsi-Maria (toim.) *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950*. Tampere: Vastapaino, 39–70.
- Tuominen, Marja & Löfgren, Mervi (toim.) (2018) *Lappi palaa sodasta. Mielen hiljainen jälleenrakennus*. Tampere: Vastapaino.
- Ursin, Martti (1980) *Pohjois-Suomen tuhot ja jälleenrakennus saksalaissodan 1944–1945 jälkeen*. Oulu: Pohjoinen.